

«16 ЛЕТ В СССР»: СПОГАДИ ФРЕДЕРІКА ЛЕГРАНА

У статті запропоновано аналіз спогадів бельгійського робітника Фредеріка Леграна про Країну Рад міжвоєнного періоду. На прикладі цих споминів представлено основні характеристики, як «потрібно» було говорити «по-більшовицьки» та як «правильно» «пригадувати» минуле до 1917 року та радянську добу. Також встановлено основні маркери, які мала використовувати «нова» радянська людина, розповідаючи про свою участь у «соціалістичному будівництві».

Ключові слова: 1917 рік, робітник, «соціалістичне будівництво», СРСР.

Перша половина 1930-х рр. – час проведення загальнодержавної кампанії з написання історії фабрик та заводів СРСР, що організовувалась та проводилась під керівництвом однойменної комісії. Одним із напрямів роботи цієї комісії було «збирання» спогадів робітників про їхнє минуле в тісному зв'язку з історією заводів: акцент робився на участі робітників у «соціалістичному будівництві». Спомини «збиралися» на «вечорах спогадів» робітників, під час проведення індивідуальних бесід із ними, через надсилання прохань місцевих відділів комісії до конкретних робітників надати свої письмові спомини. Потім спогади мали публікуватися. Їхніми завданнями було конструювання (а точніше, підтвердження) більшовицької версії історії, демонстрація переваг СРСР над «капіталістичними» країнами Заходу, «виховання» «нової» людини.

Серед опублікованих споминів робітників також були спогади іноземців. Одним із таких прикладів можна назвати спомини бельгійця Фредеріка Леграна, що були опубліковані у 1933 р. у Москві «Профиздатом» під назвою «16 лет в СССР» [3]. З огляду на назву, рік видання і дату створення Радянського Союзу (1922 р.) відразу ж помічаємо розбіжність: налічуємо лише трохи більше ніж 10 років, і аж ніяк не 16... Річ у тому, що відлік часу, про який йдеться у спогадах і який названий радянським, розпочато від 1917 р. Тож точкою відліку в цих спогадах є Жовтнева революція, що повністю відповідає більшовицькій концепції історії.

Обсяг тексту порівняно невеликий – 48 сторінок, поділених на 12 частин, у яких розповідається про життя бельгійця, коваля, у себе на Батьківщині, про його приїзд у Петроград, про життя в Україні, Москві, Киргизстані, Магнітогорську. Варто зауважити, що деякі з частин написано не від імені Леграна, а як оповідь про нього.

Тому умовно можна виділити дві групи структурних елементів тексту. Перша група – це частини, у яких про минуле Леграна, нібито з його слів, переповідає третя особа: «Предисловие» (історію життя Леграна з дитинства до 1921 р. переказує Ф. Моррьєнс); «“Газета” Фредеріка Леграна» (стаття з «Правди», у якій йдеться про створену бельгійським робітником стінгазету); «Послесловие» (про Леграна знову каже третя особа, ймовірно, Моррьєнс).

Друга група – це 9 глав, де автор нібито сам «розповідає» про своє життя в Країні Рад: «В Москве», «Я – двадцатипятилетний», «В Магнитогорске», «Борьба за экономию угля», «Помогать, где только можно», «Даешь механический молот», «За полное освобождение от импортной зависимости», «Путевка в жизнь», «Работа по международной связи».

Метою цієї статті є охарактеризувати спогади Фредеріка Леграна «16 лет в СССР», присвячені міжвоєнному періоду Країни Рад.

Питання спогадів радянських робітників порушували у своїх дослідженнях Йохен Геллбек, Стівен Коткін [8; 9; 11]. Зокрема, останній і ввів термін «говорити по-більшовицьки». Вивчення кампанії з написання історій заводів, що відбувалось у першій половині 1930-х рр., представлено в розвідці Катеріни Кларк [7]. Дослідження історичної політики, що проводилась у СРСР протягом перших десятиліть існування держави, висвітлено в працях Сергія Єскельчика, Штефана Плаггенборга та інших [2; 4].

Вибір спогадів Леграна був не випадковим, адже вони відрізняються від звичних его-документів своїм форматом, точніше кажучи, їх навіть складно, практично неможливо, назвати его-документом, оскільки вони зазнали кількох рівнів редагувань. Так, на першій же сторінці читаємо: «Рассказал иностранный рабочий Фр. Легран. Записал Ф. Моррьєнс» [3, с. 1]. Ці

два речення викликають відразу низку запитань. Коли саме та якою мовою відбувалась ця розповідь? Скільки було таких розмов? Хто такий Моррьєнс? У якій формі він проводив розмову (довільно чи ставив запитання)? Здавалося б, відповіді на ці питання можна буде легко знайти, адже вже на першій сторінці можна прочитати, що переклад з французької робила П. Кадишева [3, с. 1]. Тож розмова відбувалась таки французькою. Про Моррьєнса в цьому виданні жодних відомостей немає.

Тепер можна спробувати реконструювати процес створення цих спогадів: розмова Леграна з Моррьєнсом, написання ним же історії робітника до 1921 р. у формі переказу, написання Моррьєнсом «розповіді» бельгійця про себе від свого імені, переклад тексту спогадів, редагування видавництвом. Таким чином, у кінцевому результаті в текст могли бути легко включені «потрібні» елементи та штампи, притаманні радянському письму. І в такий спосіб спогади Леграна могли перетворитись на сконструйований текст, що міг бути інструментом для «виховання» радянських робітників, прикладом для наслідування «правильного» «пригадування» минулого. Адже в міжвоєнний період була поширена практика читання спогадів у хатах-читальнях, на «вечорах спогадів». Невеликий обсяг тексту, поділ на глави – все це могло зробити його зручним для колективного читання. Тому припускаємо, що спогади цього робітника також могли читати вголос на широкий загал. Підтвердженням того, що цей текст повинен був стати відомим серед робітників, також може бути наклад – аж 15 000 примірників.

Проте ситуація з цими спогадами дещо складніша і менш однозначна, ніж може видатися на перший погляд. Адже, на останній сторінці, під змістом, знайдемо деяке заперечення інформації, поданої на початку: «“16 лет в СССР” – перевод книги бельгийского рабочего Фр. Леграна, выпущенной “Издательством иностранных рабочих в СССР” на немецком языке под заголовком “Трубка” рассказывает» [3, с. 48]. Трубка – це прізвище Леграна. І на обкладинці російськомовного видання на читача також дивиться чоловік із люлькою в роті. Тож постають кілька питань. Яке ж видання було першим? З якої ж мови ці спогади було перекладено (французької чи німецької)? Чи, можливо, був ще більш дивний варіант, відповідно до якого розмова відбувалась французькою, потім була перекладена на німецьку, а вже з того видання зроблено переклад на російську?.. Відповідей на ці питання в цьому

виданні немає. Дізнатись їх можна, лише порівнявши ці дві публікації. Проте, щоб їх порівняти, потрібно спочатку проаналізувати кожне з них окремо. Цю розвідку присвячено тому тексту, що міг бути частиною кампанії з написання історії заводів і поширюватись у Радянському Союзі як «інструкція» для радянських та іноземних робітників, як говорити про минуле. Друге ж видання, припускаємо, могло відрізнятись як за своїм змістом, так і за стилем подання матеріалу, адже воно, ймовірно, відправлялось за кордон з метою агітації іноземних робітників приїздити працювати в СРСР та демонстрації «вищості» Країни Рад над «капіталістичним» світом.

Оповідь про минуле Леграна «переказує» Ф. Моррьєнс

Розпочнемо наш аналіз із «Передмови», обсяг якої становить 6 сторінок, проте містить значну кількість «правил» говоріння про своє минуле. Хоч у цій частині до читача промовляє не автор, ми все ж таки розглянемо її, щоб продемонструвати, чим відрізняється або ж подібний стиль кожної частини. У «Передмові» з перших же рядків перед нами вимальовується образ, яким мав бути радянський робітник. Так, саме радянський, а не іноземець, який нібито вболіває за справу світової революції: «Фредерик Легран – иностранный рабочий, находящийся в СССР с 1917 года. Он принимал активное участие в Октябрьской революции, а позднее отдал себя целиком делу социалистического строительства. Прежде чем дать ему слово, мы считаем нужным кратко рассказать, как он жил и боролся до 1921 г.» [3, с. 3]. З цього уривка варто звернути увагу на кілька моментів. По-перше, точної дати приїзду ні тут, ні деінде немає: лише вказано рік – 1917. Можливо, робітник справді приїхав на початку 1917-го, адже потім із тексту ми ще дізнаємося, що він брав участь у Лютневій революції. Хоча, можливо, він прибув наприкінці 1916-го, а в розповіді спеціально використовується 1917-й, оскільки цьому року надавався певний символічний характер. Тож оповідь (про) Леграна теж представлена в категоріях «до» і «після» 1917 р. Чіткість цього розподілу підсилюється ще й тим, що до 1917 р. він жив у «капіталістичних» країнах Заходу, а з 1917 р. пов'язав себе з більшовиками. Його минуле представлено дуже «правильно», «по-більшовицьки»: як демонструє зазначена вище цитата, він – учасник Жовтневої революції, а його

життя постає як постійна боротьба (боротьба з кимось або ж за щось була невідокремною частиною радянської пропаганди). Крім того, далі по тексту ми дізнаємося про бідне походження автора: «Тяжелая нужда, которую Легран испытывал с самого детства, помогла ему осознать всю ужасающую несправедливость режима капиталистической эксплуатации. Из него выковался классово сознательный и активный борец за освобождение трудящихся масс» [3, с. 4]. У цьому уривку дуже яскраві маркери, які використовувались для підкреслення «гніту» «капіталістичного режиму» (*нужда, эксплуатация*) та рис, які повинні мати «нова» людина (*сознательный и активный борец* – і це не просто «правильний» опис, це черговий заклик до читача теж «боротися»). Дуже подібну риторичку ми можемо побачити у спогадах Джона Скотта, американського робітника, що жив і працював у Магнітогорську. Мова йде не про весь текст тих споминів, а про наявні в ньому уривки зі щоденника його дружини Маші, присвячені її враженню про першу зустріч з ним та її уявленню про його життя до приїзду в СРСР: вона сприймає його як «продукт капіталістичного гніту», а власників американських фабрик називає «паразитуючими господарями» [5, с. 133]. Наявність подібних фраз, штампів обумовлена тогочасною радянською ідеологією та пропагандою.

Повертаючись до спогадів Леграна, на наступних сторінках «Передмови» дізнаємось, що у 1914 р. його було мобілізовано. Проте «в начале 1915 г. он посылает к черту винтовку и военную форму и уходит пешком в Голландию» [3, с. 5]. По суті, це дезертирство, але в цьому тексті це подано як «правильний» вибір, адже, як проголошували більшовики, ця війна «імперіалістична», тому пролетарі не повинні брати в ній участі.

Потім Легран їде в Англію, Францію і лише тоді в Росію. По дорозі в Петроград у нього виник конфлікт із одним з офіцерів, який нібито несправедливо розподіляв продукти між робітниками та власне офіцерами [3, с. 6]. Включення згадки про такий інцидент не випадковість, це ще один із прийомів, «як треба» говорити про себе: по-перше, знову бачимо приклад «боротьби» робітника, по-друге, це демонстрація відмежування від «капіталістичного світу», яскравими представниками якого зображували офіцерів.

Наступна характерна риса «Передмови» – засудження устрою, що існував тоді ще на теренах Російської імперії: «На Леграна не

произвел никакого впечатления торжественный прием, оказанный в Петрограде бельгийским рабочим русскими золотопогонниками, явившимся на вокзал в сопровождении своих накрашенных дам. Наоборот, эта комедия еще больше вооружила его против этой шайки эксплуататоров, пьющих кровь рабочего класса» [3, с. 6]. У цьому уривку наявна специфічно забарвлена лексика, яка чітко вписується в рамки більшовицької пропаганди: особливо варто звернути увагу на такі фрази, як «русские золотопогонники» та «эксплуататоры, пьющие кровь рабочего класса».

У «Передмову» також включено уривок, присвячений «пригадуванню» революцій 1917-го року. Спочатку Легран постає як активний учасник лютневих подій, який не просто вступив у «боротьбу» з царським режимом, «боротьбу за справу робітників і селян», але й прагнув залучити до цього процесу бельгійських робітників, що перебували в цей час у Петрограді [3, с. 7].

Проте ставлення до подій післяреволюційних сформульовано вже без революційного запалу: «Внешность стала другой, содержание осталось тем же» [3, с. 7]. Ця фраза має таке сильне пропагандистське забарвлення, що складається враження, наче вона взята з якогось тексту промови, котра могла б звучати на більшовицьких зібраннях: читач/слухач ніби переноситься на якийсь мітинг, де більшовики проводять свою агітацію.

Загалом перед читачами (чи радше слухачами, які б могли чути цю «розповідь») постає образ «справжнього пролетаря-революціонера», адже незабаром після Лютневої революції він оголосив, що переходить на сторону більшовиків [3, с. 7], а під час Жовтневої революції вступив до лав Червоної гвардії, а також брав участь у штурмі Зимового палацу [3, с. 8]. Крім того, він був членом делегації бельгійських революційних робітників, яку приймав, зокрема, і Ленін: «Ленин рад был их видеть, а Легран был горд, что ему удалось пожать руку человека, на которого возлагали надежды, за которым следовали миллионы» [3, с. 8]. Такий опис Леніна є типовим для того часу і чітко віддзеркалював культ його особи. Як зазначає Ніна Тумаркін: «Пропаганда, що здійснювалася після перших років Жовтневої революції, стала поштовхом до розвитку радянської демонології та агіографії. На цьому фоні поступово і виник міф про Леніна. Партія підтримувала цей міф для посилення своєї влади та зміцнення політичного режиму» [6, с. 66].

Після подій у Петрограді Легран потрапляє на українські землі, проте немає вказівки, точно коли та саме куди. Крім того, «пригадуванню» свого перебування на українських територіях притаманний поділ на «своїх» та «чужих» відповідно до риторики протиставлення більшовицького та царського ладу: «червоні»-«білі». Немає будь-яких згадок про місцеві, національні чи регіональні особливості, наприклад, створення та діяльність Української Центральної Ради, Гетьманату Скоропадського тощо: «Прослужив там несколько месяцев в Красной армии, он стал работать по связи между Красной армией и районами, занятыми белыми. Однажды, когда он оказался отрезанным на оккупированной белыми войсками территории, он и тут напрягал все усилия, чтобы быть полезным Красной армии. Вооружившись паяльником и некоторыми другими инструментами, он бродит с хутора на хутор, из деревни в деревню, починяя бедоны, кастрюли, сельхозмашины. Немало богатых крестьян принимало Леграна как желанного гостя, а ему благодаря этому удалось узнать, в каких тайниках спрятаны запасы. Это-то ему и было нужно. Кроме того, Легран выявлял богатых крестьян, поддерживавших денкинские войска. Он знал, что Красная армия вскоре займет эти места, а к этому времени надо было знать, кто друг и кто враг» [3, с. 9].

Цей досить довгий уривок ми лишаємо в нашому тексті не випадково, а з метою показати, як поразки більшовиків у спогадах подавались у «правильному» світлі, з відповідним трактуванням. Можна припустити, що Легран опинився сам на території, підконтрольній «білим», насправді внаслідок якоїсь поразки «червоних», а не тому, що так було заплановано. Крім того, постійно робиться наголос на тому, що, опинившись у скрутному становищі, Легран передовсім діяв на благо Червоної армії, хоча його контакти з селянами могли бути просто для того, щоб вижити. Те, що в цьому тексті знівелизовані місцеві особливості, про які йшла мова трохи вище, також можна пояснити тим, що читачем або ж слухачем цих спогадів міг бути робітник з будь-якого куточка Радянського Союзу, тож використання категорій «свій»-«чужий» («червоний»-«білий») могло бути найбільш зрозумілим для всіх.

Завершуючи розгляд «Передмови», варто нагадати, що цей текст – це розповідь про минуле Леграна до 1921 р., що ведеться від третьої особи. Тому для тих, хто її читав або слухав, це міг бути приклад, як розповідати про

своє минуле до 1917 р., а також у період від Жовтневої революції і майже до часу створення Країни Рад. Наша пильна увага саме до «Передмови» не випадкова, адже «правильне» представлення свого минулого в той час могло бути запорукою спокійного/успішного майбутнього. Отже, в цій частині споминів ми визначили кілька маркерів, можна їх назвати навіть правилами, які символізували, «як треба», як «по-більшовицьки» говорити про своє минуле в руслі загальнодержавної концепції історії СРСР, висловлюючи свою лояльність до влади. Передусім треба було чітко вказувати «правильне» походження автора: як приклад – це робітник із бідної сім'ї, який виступав проти «капіталістичного» режиму, брав активну участь у Жовтневій революції, «боровся» за справу революції з її «ворогами».

Легран «пригадує» й «говорить» про свою історію радянської доби

Наступна частина тексту – це глави, де Легран нібито сам «говорить» про своє минуле. І, власне, в цій частині «розповідається» про радянський період його життя. Ця частина спогадів викликає найбільше запитань. У ній ми дізнаємось, що у 1921 р. він приїхав у Москву. Тут же є перша і єдина згадка про його дружину: «Жить было нелегко, и моей жене приходилось немало похлопотать, чтобы подать что-нибудь на стол. Но она была со мной всю гражданскую войну и теперь понимала положение и верила в будущее» [3, с. 10]. Ким була його дружина та навіть як її звали, не сказано. У центрі оповіді – робітник, який говорить лише про великі кампанії, а його особисте ставлення подано лише в рамках того, про що «треба» говорити. Характеризуючи цей аспект, не можна не згадати дослідження Йохена Геллбека, який у своїй розвідці про щоденники робітників 1930-х рр. писав, що автори зосереджували увагу на великих державних кампаніях (колективізація, індустріалізація) [9, с. 350]. У нашому випадку перед нами саме такий текст: життя робітника представлено в тісному зв'язку з історією «нової» радянської цивілізації.

У цій частині спогадів Легран «розповідає» про роботу в Москві, про свою участь у кампанії колективізації в Киргизстані, а також у «соціалістичному будівництві» у Магнітогорську. У своїй розповіді Легран представляє себе (чи, точніше, його представляють) як «нову» радянську людину, ту, якій притаманні певні

характеристики: «правильне» походження (пролетарське чи бідне селянське), постійна «боротьба» за справу революції, а також вона має бути членом партії. Легран зазначає, що не відразу зміг стати членом партії, оскільки не знав добре російської мови: «На помощь пришел московский клуб политэмигрантов, который организовал курсы по ряду политических предметов на французском языке. Я немедленно записался на них и был весьма усердным учеником. Окончив курсы, я снова обратился в бюро партячейки. Мне устроили экзамен, во время которого пришлось немало попотеть. Но я выдержал его, и ячейка приняла меня в партию. Это было в 1924 г. Я часто ощупывал карман, в котором у меня находился партбилет. Сознание моей принадлежности к партии – авангарду пролетариата – придавало мне новые силы для повседневной работы» [3, с. 11]. Два останні невеличких речення яскраво демонструють, «як треба» було говорити про партію, демонструвати свою віру в неї та лояльність до влади. Звісно ж, зважаючи на специфіку джерела, ми не можемо встановити справжнє ставлення Леграна до партії і взагалі до всього, про що він оповідає, а також чи змінювалося згодом ставлення бельгійського робітника до більшовицької влади. Але такі висловлювання показують, як було «треба» говорити. Крім того, вступ до партії знову ж таки представлений як «боротьба», але цього разу це передовсім «боротьба» Леграна з самим собою: навчаючись, відвідуючи курси, він «бореться» за знання, при цьому підкреслюючи, що він був «усердным учеником». Проте тут він сильно перебільшує свої успіхи, навіть закінчивши курси і ставши членом партії, він усе одно дуже погано знав мову і його знання мало покращувалися протягом наступних років: «...с русским языком у меня обстояло почти так же, как в 1917 г. Он был мне труден почти в той же мере. Мой запас русских слов рос очень медленно» (йдеться про 1925 р. – *О. К.*) [3, с. 12]; «Я привык дополнять знаками и жестами то, что не мог выразить на русском языке, и был счастлив, что могу быть полезен рабоче-крестьянскому государству» [3, с. 13]; «...за все время своей жизни в СССР не научившийся прилично объясняться по-русски» [3, с. 17].

Ще одна з головних характеристик «нової» людини – це ставлення до праці. Леграна зображено ледь не як ідеального робітника Магнітогорська, який виконував свою роботу з ентузіазмом («Подгонять меня не приходилось» [3, с. 28]), стежив за роботою в інших цехах («И

разве не задача каждого участника нашей великой созидательной работы – помогать где только можно?» [3, с. 28]), був частиною колективу передовиків («Достижения нашего кузнечного цеха стали обсуждаться на собраниях, заговорила о них и магнитогорская печать. Нас ставили в пример» [3, с. 30]).

Цікавим для аналізу є опис Леграном інших робітників: «Рабочие и работницы Магнитогорска работали не покладая рук, изготовляя части, необходимые для пуска домен. Было счастьем работать среди них, чувствовать, что ты можешь помочь, что ты полезен. Рабочие сознавали, что все, что они делали, принадлежит им, построено ими. Они понимали, что каждый положенный ими камень укрепляет власть советов, их власть, что каждая завинченная гайка идет на пользу дела социалистического строительства, что каждая деталь, изготовленная в стране, способствует технике-экономической независимости СССР от иностранного капитала. Несмотря на трудности, они одерживали одну победу за другой. Однако много еще надо было сделать. Кто хотел работать, тот всегда имел дела по горло» [3, с. 33]. З цього уривка, особливо це підкреслено в останньому реченні, бачимо наголос на тому, що кожен у Радянському Союзі може і повинен працювати. Крім того, читаючи цей уривок, ми ніби забуваємо, що цей текст за своєю формою є спогадами, оскільки через такий пафосний стиль подання матеріалу та меседжі, які він несе, складається враження, що перед нами, наприклад, газета 1930-х рр.

Однією з головних особливостей цих спогадів є специфічне зображення Леграна як іноземця: його не показано як «чужого», він наче промовляє до читача, що він лише за походженням іноземець, але вже давно став «своїм», він ніби «говорить» від імені радянських робітників.

Коли ж іде мова про іноземців, то вони представлені так, ніби для нього вони «чужі»: «Многим (тобто іноземцям. – *О. К.*) нелегко было понять наши трудности» [3, с. 39]; «Нужно было заставить их понять колоссальную разницу между положением, которое мы имеем теперь, и тем, что было десять лет назад» [3, с. 39]. Хоча, з іншого боку, він аж ніяк не відмовився від контактів з іноземцями, а навпаки: «Понимая всю важность работы по интернациональной связи, я чувствовал необходимость пропагандировать социалистическое строительство среди рабочих, живущих еще в капиталистическом мире» [3, с. 38]; «Я напрягал все усилия, чтобы побудить иностранных рабочих и специалистов

поступать так, как я: целиком отдаться делу выполнения и перевыполнения производственных планов» [3, с. 39].

Наступна характеристика, що мала бути притаманна «новій» людині, – це прагнення «виховувати» інших, особливо тих, хто «помилився» на своєму шляху, зокрема, це були групи людей, що мали девіантні форми поведінки. У спогадах Леграна такі випадки теж є. Зокрема, одному з них виділено цілу главу під назвою «Путевка в жизнь». Таку ж назву і тематику мав фільм, про перегляд якого також згадує Легран [3, с. 36]. У цій главі йдеться про залучення до роботи в цеху Леграна 12 безпритульних. Цікавим для аналізу є уточнення Леграна щодо цієї ситуації: він та інші робітники з його цеху зобов'язались не просто навчити працювати цих безпритульних, а вони хотіли зробити з них людей, які знайшли своє місце в житті [3, с. 37]. Як зазначає Легран, через півроку вони працювали не гірше, ніж інші робітники, – вони стали хорошими пролетарями [3, с. 37]. Варто підкреслити акцент Леграна на успішності цього «виховного» процесу – «стали хорошими пролетарями». Ймовірно, це означало перевиконувати плани, брати участь у «соціалістичних змаганнях», вступити в партію, брати участь у культурно-просвітницькій роботі серед інших робітників тощо. Подібний випадок ми знаходимо у спогадах робітниць, що працювали на будівництві Дніпрогесу: в одній з майстерень було залучено до роботи жінок, що раніше займалися проституцією [1, арк. 145]. Якими були результати цієї «виховної» роботи на Дніпробуді, сказати складно, оскільки в тих спогадах немає інформації про подальшу долю саме вказаної групи жінок.

Якщо деякі категорії населення ще могли стати «новими» людьми, то деяких у спогадах Леграна відразу представлено як «інших», це, наприклад, «опортуністи й песимісти» [3, с. 34–35], «зрадники» справи революції. Зокрема, як «зрадник» постає Еміль Вандервальде, голова II Інтернаціоналу [3, с. 14], якого Легран знав, ще коли жив у Бельгії, а потім зустрів у Центральному інституті праці, коли там працював: «Человек, который предал нас в 1914 г., который хотел повторить свое предательство после февраля 1917 г. во время своего визита к нам в Петроград, расхаживал теперь по нашим мастерским, изучая нашу работу, признавая, якобы, наши успехи» [3, с. 14]. Цей приклад з Вандервальде демонструє, що ставлення до певної людини, особливо якогось державного діяча, має збігатися з більшовицькою політикою. У цьому випадку, припускаємо, такий негативний опис

може бути зумовлений тим, що Вандервальде виступав за участь у Першій світовій війні, яку більшовики називали «імперіалістичною».

До категорії «інших» також можна зарахувати куркулів, про «боротьбу» з якими Легран розповідав, коли йшлося про його участь у колективізації селян-киргизів [3, с. 19–21]. В описі колективізації представлено палітру пропагандистських методів та способів впровадження радянського в життя місцевого населення (заходи з надання медичної допомоги, створення міліції, поширення радіо, впровадження нових свят тощо). Варто зазначити, що «успіхи» кампанії з колективізації (та відповідальність за наслідки) на тих теренах Легран, по суті, переклав на плечі місцевого населення: «Наиболее активными оказались женщины, которых в этих местах сильно эксплуатировали. Именно женщины взяли на себя руководство первым колхозом. Они же первые подняли вопрос о раскулачивании и удалении из деревни в административном порядке тех кулаков, которые перешли в ожесточенное наступление» [3, с. 20]. Ймовірність того, що саме жінки активно підтримали приїжджих більшовиків, могла бути досить велика, адже 1920–1930 рр. – це час емансипації жінок, надання їм нових прав. Проте таке зображення жінок як головної рушійної сили колективізації можна також трактувати як використання їх як прикладу для людей, що ще не вступили до колгоспів. Зауважимо, що картинка зображена ще й так, ніби розкуркулення відбувалось через ініціативу «знизу», мовляв, цього хотіло бідне сільське населення.

Наступний елемент, що наявний у цих спогадах, а саме в частині, де Легран «сам» «говорить», – це демонстрація ключових елементів радянської пропагандистської машини: збори робітників, газети, радіо, кіно тощо. Особливу увагу звернено на такий інструмент «виховання» «нової» людини і «мас» загалом, як стінгазета. Спочатку Легран ніби сам розповідає про стінгазету, яку зробив власноруч і повісив на видному місці у своєму цеху. Там було прикріплено вирізку з «Магнитогорского рабочего» (1931 р.) про самого ж Леграна. Інша вирізка – це уривок з опублікованої в пресі промови Сталіна на зборах господарників [3, с. 39–40]. Наявність вирізки саме про Сталіна є дуже показовою, адже вона передовсім свідчить про зміну культу особи: якщо в першій частині спогадів йшлося про Леніна, то тепер на арену виходить новий вождь – Сталін. Проте завданням саме цієї стінгазети була демонстрація досягнень іноземців у Країні Рад, яка б стимулювала робітників конкретного цеху до нових «перемог» на «фронті» «соціалістичного

будівництва): «Надо было суммировать опыт иностранцев, работающих в СССР. Я хотел показать иностранцам-магнитогорцам, с каким энтузиазмом работают в других местах иностранные рабочие в ударных бригадах» [3, с. 40–41]. Пізніше стінгазета поповнилась вирізками з іноземної преси, зокрема американської, німецької. Легран зауважує, що вона була написана «рабочим языком», і тому зрозуміла кожному [3, с. 41].

Наш акцент на згадці про стінгазету не є випадковим, оскільки, як зазначає Катріона Келлі, стінгазета була інструментом адміністративного контролю. Підтвердженням цього є рішення XIII з'їзду РКП(б) (1924 р.), згідно з яким стінгазета як засіб пропаганди мала бути під контролем партійних осередків та комсомолу [10, с. 579]. Щодо стінгазети Леграна можна сказати, що це також був інструмент «виховання» населення: кожен окремий робітник та маси загалом «вчилися» самоконтролю – вибираючи та вивішуючи «потрібну» інформацію.

Крім того, оминати уривок про стінгазету цього бельгійського/радянського робітника теж не видалось можливим, оскільки передостання частина видання – це стаття, опублікована в «Правді» (1931 р.), і її темою була стінгазета Леграна [3, с. 42–45]. Тобто, по суті, цю частину ми не можемо називати ні спогадами, що переказані співрозмовником Леграна, ні спогадами, що нібито були вкладені в уста бельгійця. Але про цю частину тексту не можна не сказати, оскільки вона демонструвала читачам/слухачам, як «правильно» говорити і писати про іноземців, їх включення в «соціалістичне будівництво» та життя в СРСР загалом, і зрештою про стінгазету (приклад для наслідування).

Тож та група глав, де Легран нібито сам «розповідає» про своє життя в Радянському Союзі, могла бути наочним прикладом, як мав розповідати про себе справжній робітник. По-перше, позиціонувати себе як «нову» радянську людину. Демонстрація цього виявлялася в постійному підкресленні своєї роботи в тісному зв'язку з роботою колективу, де він працює, у вступі до партії, в активній участі в кампанії колективізації, в «соціалістичному будівництві», в культурно-просвітницькій та «виховній» роботі, а також у демонстрації своєї відчуженості від елементів, що «підривають» підвалини «нового» більшовицького світу – «опортуністи» та «песимісти». По-друге, якщо робітник за походженням – іноземець, то йому потрібно «навчитись» позиціонувати себе як «свого». Це могло виявлятися у вивченні мови, відвідуванні спеціальних курсів чи заходів для іноземців, агітації більшовицького

ладу серед новоприїжджих іноземців та тих, що за кордоном.

Остання частина – це «Послесловие», автора якого не вказано, але можна припустити, що це Моррьєнс, який писав/переказував життя Леграна до 1921 р. у «Передмові». Ця частина в порівнянні з іншими найменша за обсягом – лише 1,5 сторінки, вона містить тільки тези про оповідача як ідеального робітника, приклад для наслідування іншими робітниками. Проте тут бачимо деяку неточність: «Легран может с гордостью вспоминать о пятнадцати годах, отданных делу строительства социализма в СССР» [3, с. 46]. Чому виринає цифра «15», якщо саме видання має назву «16 лет в СРСР»? Можливо, це була одруківка, що мало ймовірно, а можливо, це пов'язано з перекладом на німецьку (питання перекладу вже було порушено вище), який був опублікований, мабуть, таки раніше і охоплював справді 15, а не 16 років.

Таким чином, «навчити» робітників «пригадувати» історію заводу та власне минуле можна було через конструювання та демонстрацію «зразкових» спогадів. І такими могли бути спогади не лише «своїх» радянських робітників, але й іноземців, що приїхали в СРСР. Публікація їхніх споминів, можливо, могла мати навіть сильніший ефект: мовляв, якщо успіху в роботі досягнув іноземець, то чому ж радянський робітник не може цього зробити? Тож певним чином це могло використовуватись для стимуляції «соціалістичних змагань». Проте головне завдання таких спогадів – це все ж таки показати робітникам, як «правильно» говорити про себе, свій колектив, своє минуле: конкретний приклад більш доступно демонстрував, які питання потрібно порушувати, а які замовчувати або подати, «коректно» трактуючи. Якщо ж спогади переказуються зі слів робітника-іноземця, який до того ж не добре знає російську мову, то це взагалі було широке поле для маневру щодо включення потрібної лексики та штампів. Також, як продемонстрував приклад Леграна, у таких спогадах немає зміни риторики по тексту: з першої і до останньої сторінки перед читачем постає зразковий робітник, який має лише бельгійське походження, а поводить ся і, головне, розповідає та пригадує як радянський робітник, як «нова» людина. Змін по тексту практично немає, наявні вони хіба що у зміні стилю оповіді про життя до 1917-го і після нього: засудження «капіталістичного» ладу і прославляння радянського. Але ці зміни, з огляду на формат спогадів, – це лише відображення радянської пропаганди і аж ніяк не ставлення робітника.

Список літератури

1. Державний архів Запорізької області. – Ф. 995. – Оп. 28. – Спр. 44. – 169 арк.
2. Єсельник С. Імперія пам'яті : Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві / С. Єсельник. – Київ : Критика, 2008. – 303 с.
3. Легран Ф. 16 лет в СССР / Ф. Легран. – Москва : Профиздат, 1933. – 48 с.
4. Плаггенборг Ш. Революция и культура : культурные ориентиры в период между Октябрьской революцией и эпохой сталинизма / Штефан Плаггенборг ; [пер. с нем.]. – Санкт-Петербург : Журнал «Нева», 2000. – 416 с.
5. Скотт Дж. За Уралом. Американский рабочий в русском городе стали / Дж. Скотт ; [пер. с англ.]. – Москва : Изд-во Московского ун-та, Изд-во Уральского ун-та, 1991. – 304 с.
6. Тумаркин Н. Ленин жив! Культ Ленина в Советской России / Н. Тумаркин ; [пер. с англ. С. Л. Сухарева]. – Санкт-Петербург : Гуманитарное агентство «Академический проект», 1999. – 285 с.
7. Clark K. “The History of the Factories” as a Factory of History: a Case Study on the Role of Soviet Literature in Subject Formation / K. Clark // *Autobiographical practices in Russia* / ed. by Jochen Hellbeck and Klaus Heller. – Gottingen : V&R unipress, 2004. – P. 251–278.
8. Hellbeck J. Fashioning the Stalinist soul. The diary of Stepan Podlubnyi, 1931–1939 / J. Hellbeck // *Hellbeck J. Revolution on my mind : writing a diary under Stalin*. – Cambridge, Mass., London : Harvard University Press, 2006. – P. 77–115.
9. Hellbeck J. Working, Struggling, Becoming: Stalin-Era Autobiographical Texts / J. Hellbeck // *Russian Review*. – 2001. – Vol. 60, no. 3 (Jul.). – P. 340–359.
10. Kelly C. A Laboratory for the Manufacture of Proletarian Writes²: the Stengazeta (Wall Newspaper), Kulturnost' and the Language of Politics in the Early Soviet Period / C. Kelly // *Europe-Asia Studies*. – 2002. – Vol. 54, no. 4 (Jun.). – P. 573–602.
11. Kotkin S. Magnetic mountain: Stalinism as a civilization / S. Kotkin. – Berkeley University of California Press, 1995. – 728 p.

O. Klymenko

“16 YEARS IN THE USSR”: FREDERIC LEGRAN’S MEMOIRS

The article offers an analysis of the memoirs by worker Frederic Legran about his life in the Soviet Union in the interwar period. These memoirs were published in Moscow in 1933. In the 1930s, “writing” the history of different factories and industrial facilities became the main activity of the Commission on the History of Factories and Plants under the Central Committee of the CPSU(b). The basis of this campaign was “gathering” workers’ memoirs about “building socialism.” One of the methods of “correctly” “remembering” was “evenings of reminiscences” where workers’ stories were corrected according to the “collective method” of verification (discussions, additions) in case workers “made some mistakes.” In addition, the Commission prepared the recommendations on how to “remember” “building socialism” in a “right way.” They were published in the press and special publications. “Remembering” the past was a part of a broader process of shaping a political and social identity of the people in the USSR. Writing workers’ reminiscences was also a part of creating the “new” Soviet man with a new identity and attitude to work: everybody’s job was explained as a continuous struggle for the “bright socialist future.” Such a thesis, according to which nobody had the right not to work, contributed to identification of an individual with some collective.

The article presents how the worker who was a Belgian foreigner tried to become the “new” Soviet man. It characterizes Legran’s discourse about himself, trying to show that he was a Soviet worker, not a foreigner – “alien”, “other”. One of the features of the “new” man was his ability to say about his past and the past of the country “rightly”. The article determines the basic “rules” that prescribed how to speak “like a Bolshevik.” Also it analyzes the “rules” on how it was “necessary” to talk about the time before 1917 and after the October Revolution, especially about “building socialism.” The article characterizes different parts of reminiscences depending on who is “talking” about Legrand: he or another person retelling his story. The author has reconstructed the scheme of “creating” the memoirs by Legran. In addition, the reasons of absence of changes in the text are identified.

Keywords: 1917 year, worker, “building socialism”, the USSR.

Матеріал надійшов 25.03.2017